

ივანე სურგულაძე

ქართული
სამართლის
ისტორიის
ფუძარტები

ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ნაწყვეტი, როგორც ვთქვით, აღბუღას სამართლის წიგნში 98 მუხლის შემდეგაა მოთავსებული. 98-ე მუხლის შემდეგ წერია: „სახელითა ღმრთისათა დაიწყების საღმრთოისა გაჩენილი და გასაჩენელი. პირველი დაკითიან ბაგრატ კურაპალატისა და აღმაშენებელთა მეფეთ-მეფეთა ბრძანებითა და მერე ებისკოპოზთა, დიდებულთა და აზნაურთა და ჭკვანთა კაცთა წინაშე ერთბაშად გაჩენილი განგებითა ღმრთისაითა. ვინცა საბჭოდ სჯდებოდეთ და მართსა საჩივარსა მართლად მოიხსენებდეთ, თქუენტა გულთა შიგან ღმრთისა შიში უნდა დაიჭიროთ და არავის სთნიოთ, არა მამასა

1. ს. კაკაბაძე, სჯულმდებელთა ბეჭისა და აღბუღას ვნახობა, 1912.

2. ქართული სამართლის ძეგლები, I, ი. დელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით, 1963, გვ. 619.

და დედასა, არა პატრონსა, არა ძმათა ძეგვისთა, არას ქრთათი, ქადაგებისათვის, არა, არამედ მართალი უნდა გააჩინოთ¹.

მოყვანილი ადგილის მიხედვით, მეფეთ-მეფე ბაგრატ კურაპალატი იწვევს ეპისკოპოსებს, დიდებულებს, აზნაურებს, „ჭკვიან კაცებს“ და ადგენს კანონებს. ამასთანავე კანონმდებელი განმარტავს, თუ როგორი უნდა იყოს ბჭე, მოსამართლე: იგი უნდა იყოს ღვთის მოშიში, მიუდგომელი, უქრთამო. ასეთი მოსამართლე, მე-100 მუხლის მიხედვით, შეიძლება იყოს მოძღვარი. მაშინდელი ენით რომ ვთქვათ სწავლული, მეფესთან დაახლოებული ან დიდი ვაჭარი, ან სოფლის მამასახლისი. ყველაფერი ეს (99-ე და მე-100 მუხლები) განსხვავებულია ალბუღას კანონებისაგან და ერთი კანონმდებლის ნახელავია. ერთიანი აზრის გაგრძელებაა, სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ საკითხს პირველად ყურადღება აკად. ივ. ჯავახიშვილმა მიაქცია; მან შეისწავლა ალბუღას სამართლის წიგნი და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ალბუღას სამართალს შემდგომ დამატებული აქვს ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ნაწყვეტი, როგორც ამის შესახებ გვამცნობს ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი „მეფეთა-მეფის“ ბაგრატ კურაპალატის სიტყვები (99-ე მუხლის შესავალი)².

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, შესავლის გარდა მე-100, 101-ე, 102-ე და 103-ე მუხლებიც „უეჭველია ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნიდან არის ალბუღას კანონებში შეტანილი“³.

შესავლის შემდეგი ადგილი მოსამართლის მიუკერძოებლობას ეხება. თუ ამ ადგილს ცალკე მუხლად ჩავთვლით, როგორც ეს ამ ძეგლის გამოცემაშია მოცემული⁴, მაშინ ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით, ოთხი მუხლი უეჭველად ბაგრატ კურაპალატისაა. შეიძლება სხვა მუხლებიც მისი იყოს, მაგრამ ავტორის აზრით, ეს შესწავლას მოითხოვს. ამის შემდეგ ივ. ჯავახიშვილი სვამს კითხვას, თუ რომელ ბაგრატ კურაპალატზეა ძეგლში ლაპარაკი. ავტორი ასახელებს ყველა ბაგრატს, რომლებიც საქართველოში მეფობდნენ: ბაგრატ აშოტის ძე – სამცხე-

1. ქართული სამართლის ძეგლები, I, ი. დოლიძის რედ., 1963, გვ. 463.

2. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, წ. I, 1928, გვ. 82-93.

3. იქვე, გვ. 85.

4. Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI-го, изд. под ред. Д. Бакрадзе, 1887, с. 117-118 стр. 100, 101.

102, 103: ქართული სამართლის ძეგლები, I, ი. დოლიძის რედ., 1963, გვ. 464-465.

საათაბაგოს მეფე, ბაგრატ II, ბაგრატ III, ბაგრატ IV და ბაგრატ V. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ბაგრატ I-ის, ე.ი. აშოტის ძის (IX საუკუნე) სასარგებლოდ მიუთითებს შემდეგი გარემოება:

1) ბაგრატ კურაპალატის წიგნის იმ მუხლების შესავალში, რომელიც აღბუღას სამართლის წიგნშია მოხვედრილი, საუბარია ბაგრატ კურაპალატზე, როგორც „აღმაშენებელზე“, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაშიც დახასიათებულია ბაგრატ I, როგორც ეკლესიათა მაშენებელი¹.

2) გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების მიხედვით, ბაგრატ I-ს განუწესებია „გლახაკთა ნაწილი“, მასვე ამავე ნაწარმოებით, ღვაწლად ეთვლება „ყოვლისა ერისა სამართლით განკითხვა“. ასეთ თვისებათა მქონე მეფეს შეეფერება სამართლის წიგნის შედგენაც და სავარაუდოა, სწორედ სამართლის წიგნის შედგენა ჰქონდეს „მხედველობაში გიორგი მერჩულეს, როცა „ყოვლისა ერისა სამართლით განკითხვაზე აქვს“ საუბარი².

3) ივ. ჯავახიშვილი ყურადღებას აქცევს იმ გარემოებას, რომ „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ მიხედვით, IX საუკუნის სამცხე-საათაბაგოში სამღვდლოებას „გასაოცარი უპირატესობა“ აქვს: ბერი ბაგრატს უთვლის, რომ მას „არა ჰნებავს მოსვლა“ მასთან, და როცა გამოცხადდა მასთან გრიგოლის მოწვევით, ბერი ეუბნება: „შენ წარმავალთა ამათ ჟამთა მეფე ხარ“, მე შენ კი არ გემორჩილები, არამედ ღმერთსო; ამავე ძეგლის მიხედვით, გუარამ მამფალი, ქვეყნის მთავარი, გრიგოლ ხანძთელის განმარტებით, არ უნდა ერეოდეს ეკლესიის საქმეებში³.

ივ. ჯავახიშვილი ყურადღებას აქცევს იმას, რომ ბაგრატ კურაპალატისად ცნობილი აღბუღას სამართლის წიგნის 102-ე მუხლის მიხედვით, „მეორე მეფე ეპისკოპოსი არს“. ეპისკოპოსის, ე.ი. სამღვდლოების ასეთი განდიდება, სწორედ შეესაბამება „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ აღწერილ ვითარებას, და, მაშასადამე, აღბუღას სამართლის წიგნში ხსენებული ბაგრატ კურაპალატი, ბაგრატ I უნდა იყოს⁴. მაგრამ ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ბაგრატ I-ს ეს კანონები არ

1 ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, I, 1928, გვ. 85.

2 იქა.

3 იქა, გვ. 87.

4 იქა.

შეიძლება მიეწეროს, ვინაიდან მას მეფეთ-მეფის წოდება არ ჰქონდა. მისი აზრით, XIV საუკუნეში მეფედ იყო ბაგრატ V დიდი, მაგრამ მას კურაპალატის წოდება არ ჰქონდა და ამიტომ ის არ შეიძლება აღბუღას სამართლის წიგნში შემონახული ბაგრატ კურაპალატის კანონების ავტორი ყოფილიყო. XI საუკუნეში ცხოვრობდა ბაგრატ II, რომელიც აგრეთვე არ შეიძლება ამ კანონების ავტორი ყოფილიყო, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ „რეგვენად“ იწოდებოდა და კიდევ იმიტომ, რომ კურაპალატობის პატივი არ ჰქონდა.

ბაგრატ III-ისა და ბაგრატ IV-ის შესახებ ივ. ჯავახიშვილის მსჯელობა ასეთია: ბაგრატ IV-ის დროს, მემატიანეს სიტყვებით, „ქუეყანასა დაწყნარება არა აქვნდა, ეკლესიანი და გლახაკნი, აზნაურნი ვერ იკითხვებოდესო“; როდესაც გიორგი მთაწმინდელი საქართველოში ჩამოსულა, მან თურმე „აღლესა მახვილი მხილებისა“ ბაგრატ IV-ის წინააღმდეგ. გიორგი მთაწმინდელს არ მოსწონდა „სამეუფო სამართალი“ და მოითხოვდა რომ მართებულად „უსჯიდნენ ობოლსა და ქვრივს“, „რათა არა მისდრეკდეს სასწორსა სამართლისასა, დიდი გინა მცირისო“. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, საისტორიო წყაროების მოწმობით, ბაგრატ IV-ის დროს „სამართალი განსაკუთრებით დაცემული და შელახული ყოფილა და არც საფიქრებელია, რომ ასეთ მეფეს სამართლის წიგნის შედგენით თავი შეეწუხებინა“.

რაც შეეხება ბაგრატ III-ს, ივ. ჯავახიშვილის აზრით, წყაროებში ის მოხსენიებულია განსაკუთრებული პატივისცემით, რადგან ყოფილა ეკლესიათა მაშენებელი, გლახაკთა გამკითხავი და „სამართლისა მართლად მომქმედი“; მაშასადამე, ბაგრატ III-ის მართლმსაჯულება ძლიერ შექმნილია, ამიტომ, დაასკვნის ავტორი, „უეჭველია იმ მეფეს სამართლის საქმისათვის სხვებზე მომეტებით უზრუნვია და გაუკეთებია კიდევ“. აღბუღას სამართლის წიგნის მე-100 მუხლის შესავალში ნათქვამია, რომ ბაგრატი „აღმაშენებელი“ იყო, მემატიანე ბაგრატ III-საც „მშენებელს“ უწოდებს.

ყველა ამის გამო, ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ხსენებული კანონების ავტორი არის ბაგრატ III¹.

1. იქნა გვ. 88.

2. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. I. 1928. გვ. 83.

3. იქნა გვ. 84.

4. იქნა გვ. 84-85.

პროფ. სარგის კაკაბაძის აზრით, ხსენებული კანონები შედგენილი უნდა იყოს XIV და XV საუკუნეში. მაგრამ, ივ. ჯავახიშვილის მართებული მოსაზრებით, ჯერ კიდევ დავით აღმაშენებელმა არ მიიღო კურაპალატობის ტიტული და ამის შემდეგ საქართველოს მეფეები ასეთ ტიტულს აღარც ატარებდნენ, ამგვარად ბაგრატ V არ შეიძლებოდა ყოფილიყო კურაპალატი.

ჩვენ შევეხეთ საკითხს იმის შესახებ, თუ რომელი ბაგრატი უნდა ივარაუდებოდეს აღბუღას სამართლის წიგნისათვის დამატებული პირველი ოთხი მუხლის ავტორად. ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებაზე დაყრდნობით, აღვნიშნეთ, რომ ამ კანონების ავტორია ან ბაგრატ III, ან ბაგრატ IV.

ამ კანონების შესავალი, რომელშიც საუბარია მეფის მიერ ეპისკოპოსების, დიდებულების, აზნაურების და „ჭკკანთა კაცთა“ შესახებ, მსგავსია ოპიზართა სიგელისა, რომელიც ბაგრატ IV-ს ეკუთვნის. 99-ე მუხლის მიხედვით, მეფის მიერ მოწვეული პირები შეადგენენ საბჭოს, რომელიც ადგენს კანონს. ოპიზართა სიგელით, მეფის მიერ მოწვეული პირები შეადგენენ დაახლოებით ასეთივე შემადგენლობის საბჭოს, რომელიც არჩევს სასამართლო საქმეს¹.

ის წიგნი, რომელშიც ეს მოსაზრება გვაქვს გამოთქმული, 1952 წელს გამოვიდა. იმავე წელს მოხდა ამ წიგნის განხილვა და, როდესაც ბაგრატ კურაპალატის ავტორობის საკითხი წამოიჭრა, ბაგრატ IV-ის ავტორობის სასარგებლოდ დავუმატეთ ის, რომ ბაგრატ IV-ის დროს ქვეყანას დაუწყნარება არ ჰქონდა და ეს იყო მიზეზი კანონმდებლობის შექმნისა.

ზემოთ მოვიყვანეთ დიდი მეცნიერის აკად. ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებანი ამ საკითხის შესახებ. ერთ-ერთი მთავარი არგუმენტობა ბაგრატ III-ის სასარგებლოდ ის იყო, რომ ბაგრატ IV-ის დროს ქვეყანაში არეულობა იყო, რომ გიორგი მთაწმინდელი სწორედ ამაზე მიუთითებდა და სხვა.

ჩვენი მოსაზრება კი სწორედ ამის საწინააღმდეგოა. გვეჩვენება, რომ სწორედ ქვეყნის დაუწყნარებლობა, არეულობა და აჯანყებანი შეიძლება კანონის შედგენის მიზეზი იყოს.

1. ს. კაკაბაძე, სახელმძღვანელო ბაგრატ კურაპალატი, 1912; ამავე საკითხს ეხება ავტორი სხვა შრომაში, იხ. „მოამბე“, II, 1924.

2. ივ. სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, 1952, გვ. 73.

გიორგი ბრწყინვალე „ძეგლის დადებაში“ აღნიშნავს, რომ მთიულეთში გამრავლდა დანაშაული, არეულობა, მკვლელობანი, თავდასხმები და სხვა. ამიტომ მან სპეციალურად იმოგზაურა მთიულეთში, ადგილზე შეისწავლა მდგომარეობა და სამართლის წიგნი შეუდგინა.

„აღბულას სამართლის წიგნშიც“ აღნიშნულია, რომ „უწესონი საქმენი შემოსულიყვნენ“, მკვლელობანი, დაჭრა, თავდასხმა, ღალატი და სხვა და ამიტომაც, საგანგებო ზომების სახით, აღბულამ შეადგინა სამართლის წიგნი.

„კათალიკოსთა სამართლის წიგნის“ შესავალში აღნიშნულია, რომ „დიდი სიყმილი მოვიდა ცოდვათა ჩუენთაგან, მრავალი უწესობა და უჯერო საქმე შემოვიდა: კაცის კვლა, კაცის სყიდვა, ეკლესიის კრეხვა და უხვედრობა“. ასეთი არეულობა და დანაშაულის გამრავლება შეიქმნა მიზეზი ეკლესიის მესვეურთა შეკრებისა და საგანგებო ღონისძიებების სახით კანონების მიღებისა; ეს არის XVI საუკუნე, როდესაც პოლიტიკურად დანაწილებული საქართველო მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა: დანაშაული გამრავლდა, განსაკუთრებით საშიში შეიქნა ადამიანით ვაჭრობა. ამგვარად, კანონის შედგენის ერთ-ერთი მიზეზი შეიძლება იყოს ქვეყანაში შექმნილი განსაკუთრებული მდგომარეობა – დანაშაულის ზრდა, რაც იწვევს მთავრობის მიერ, განსაკუთრებული გარემოების გამო, კანონის გამოცემას. ეს შედარებით ჩვეულებრივი ამბავია. ამიტომაც ივ. ჯავახიშვილის დასაბუთება, რომ ბაგრატ III-ის დროს სიწყნარე იყო, მეფის ხელისუფლება კი შედარებით მტკიცე, ხოლო ბაგრატ IV-ის დროს საწინააღმდეგო ვითარება იყო, ეს მართალია, მაგრამ იმის სასარგებლოდ მეტყველებს, რომ ბაგრატ IV შეეძლო ამ კანონების შედგენა. რასაკვირველია, ეს საბუთი გადამწყვეტი ხასიათის არ არის, შეიძლება კანონები მტკიცე ხელისუფლების დროსაც დაიწეროს და იწერება კიდევ, მაგრამ თუ ამ საბუთიანობას მხედველობაში მივიღებთ, მაშინ, ზემოთ მოყვანილი სამართლის წიგნების (აღბულას, კათალიკოსთა სამართალი) სათანადო ადგილები სწორედ ბაგრატ IV-ის სასარგებლოდ უფრო უჩვენებენ. ამას ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ „ოპიზართა სიგელი“ ერთგვარ მსგავსებას ამჟღავნებს ბაგრატ კურაპალატის სახელით ცნობილ სამართლის წიგნის ნაწყვეტის შესავალთან.

ი. დოლიძე დაწვრილებით განიხილავს ბაგრატ კურაპალატის დროის საკითხს. იგი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ 99-ე მუხლიდან

160-ე მუხლამდე ბაგრატ IV-ს ეკუთვნის. ხოლო 161-ე მუხლიდან კანონიკურ სამართალს განეკუთვნებაო, 171-175 მუხლებს ავტორი „დანართს“ უწოდებს¹. მისივე აზრით, 171-175 მუხლები 33-ე, 64-ე და 81-ე მუხლების განმეორებას წარმოადგენს. იგი ბაგრატ IV-ეს ავტორად იმიტომ თვლის, რომ მის დროს ქვეყანა დაუწყნარებელი იყო, კანონსაც ამისთვის შეადგენდაო, ამას გარდა, ბაგრატ IV-ის დროს სამღვდლოება დიდი უფლებებით სარგებლობდა და ეს გარემოება ასახულია კიდევ სამართლის წიგნის მუხლებში². ი. დოლიძის აზრით, დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ოპიზართა სიგელისა და ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის ფრაგმენტების ერთ-ერთი მუხლის (99-ე) მსგავსებას³. უკანასკნელად, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიასთან არსებული საისტორიო საზოგადოების საჯარო სხდომაზე, ამავე საკითხის განხილვისას ი. დოლიძემ ის მოსაზრება განავითარა, რომ სამართლის წიგნის ეს ფრაგმენტი უსათუოდ X საუკუნისაა და შესაძლებელია, ბაგრატ III-საც შეედგინაო; მაგრამ ი. დოლიძის გამოკვლევა მით უფრო საყურადღებოა, რომ ის შეეცადა შეესწავლა ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულში მოთავსებული აღბუღას სამართლის წიგნის სახელით ცნობილი ძველი მთლიანად. ივ. ჯავახიშვილი ბაგრატ კურაპალატისად თვლიდა ოთხ მუხლს – 99-დან 102-მდე. ი. დოლიძის აზრით, ბაგრატ კურაპალატს ეკუთვნის 99-დან 160-მდე მუხლები. ავტორი წერს, რომ ივ. ჯავახიშვილი ბაგრატ კურაპალატს ოთხი მუხლის ავტორად მიიჩნევს იმ მოსაზრებით, რომ ამ ოთხ მუხლში არის მოხსენიებული მეფე და ეპისკოპოსი, მაშინ როდესაც მეფე და ეპისკოპოსი იხსენიებიან სხვა მუხლებშიც: მე-100 მუხლში მოხსენიებულია ეპისკოპოსი, ხოლო 152-ე მუხლში მეფე⁴. სამღვდლოების პრივილეგიური მდგომარეობა, რომელზედაც საუბარია 99-დან 160-ე მუხლებში, წერს ი. დოლიძე, იმაზე მიუთითებს, რომ ეს მუხლები ერთ კანონმდებელს ეკუთვნის. ამ დაკვირვებას ავტორი სხვა საყურადღებო დასაბუთებასაც უმატებს. მისი დაკვირვებით, ორ

1. ქართული სამართლის ძეგლები, I, 1963, გვ. 465-473.

2. ი. დოლიძე, ძველი ქართული სამართალი, 1953, გვ. 76

3. იქვე, გვ. 56-57.

4. იქვე, გვ. 57.

5. იქვე, გვ. 49-50.

მუხლში — 104-ესა და 151-ეში გვხვდება ტერმინი „სასჯელი“. ეს ტერმინი ორივე მუხლში ნიშნავს „სამართალს“, „ბჭობას“. ასეთი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ ტერმინს ძველ ქართულ სამართალში, ხოლო გვიანდელ საკანონმდებლო ძეგლებში ასეთი შინაარსი ამ ტერმინს აღარ ჰქონია¹.

ამასთანავე, ი. დოლიძე ყურადღებას აქცევს ტერმინებს „შეკაზმა“, „შეხვეწა“, რომლებიც გვხვდება, როგორც 107-ე, ისე შემდეგ მუხლებშიც (108. 149), აგრეთვე ტერმინს „საპირო“ (მუხ. 112. 159. 160): ეს კი იმის დამადასტურებელია, რომ 98-ე მუხლის მომდევნო კანონები ერთ კანონმდებელს ეკუთვნის. ტერმინები „შეხვეწა“ და „საპირო“ მომდევნო პერიოდის საკანონმდებლო ძეგლებში არც გვხვდება. ავტორი მიუთითებს სხვა სიტყვებზეც, რომლებიც 99-ე და 150-ე მუხლებში იხმარება, რაც ამტკიცებს, რომ ძველი ერთი კანონმდებლის ნახელავია².

საყურადღებოა ი. დოლიძის მიერ მოყვანილი 1460 წლის საბუთი, რომელშიც „ბჭედ“, ანუ მოსამართლედ, ისე როგორც ბაგრატი კურაპალატის სახელით ცნობილ სამართლის წიგნის ფრაგმენტში (აღბუღას სამართლის წიგნის მე-100 მუხლი), დასახელებული არიან: ეპისკოპოსნი, დარბაზის კარის ვეზირნი, ქალაქის ვაჭარნი და „ქუეყანისა მამასახლისნი“³. მოსამართლეები აქ დაყოფილია საზოგადოების ფენების, კლასების მიხედვით: ფეოდალების მოსამართლეა დარბაზის ვეზირი, მეფესთან დაახლოებული პირი, ვაჭრებსა და გლეხობას ცალცალკე მოსამართლეები ჰყავთ. ფრიად საყურადღებოა ასეთი დამთხვევა. ეს ძველი (ყურულების სასისხლო სიგელი) სამეცნიერო ლიტერატურაში ყალბად არის მიჩნეული⁴. ამის მიუხედავად, ამ საბუთით სარგებლობა შეიძლება. ის გარემოება, რომ ბაგრატის სამართლის წიგნის ფრაგმენტთან ამ ძველის ერთი ნაწილი მსგავსებას ამჟღავნებს იმას ნიშნავს, რომ ყურულთა საბუთის შემდგენელი იცნობდა ბაგრატი კურაპალატისად მიჩნეულ სამართლის წიგნს ან მის ფრაგმენტს. ძველის შემდგენელი ცდილობდა, თუ ძველი ნატყუარი იყო, მის მიერ შედგე-

1 იქვე 33-50.

2 ი. დოლიძე, ძველი ქართული სამართალი, 1953, გვ. 53.

3 ქართული სამართლის ძეგლები. I, 1963, გვ. 627.

4 იკ. ჯავახიშვილი, ქართული სიგელითა მკითხველი, ანუ დიპლომატიკა, 1926, გვ. 157-188.

ნილი ძეგლი აღჭურვილი ყოფილიყო ისეთი ნიშნებით, რომლებიც მას მართებულად წარმოადგენდა. ამიტომაც ამოულია ბაგრატის წიგნიდან სათანადო მუხლი. აღსანიშნავია, რომ ის ადგილი, რომელიც ძეგლშია ჩართული, უადგილოდაც გამოიყურება. მართლაც: ჟურული არის ფეოდალური კლასის წარმომადგენელი, მისი მოსამართლე იქნებოდა კარის ვეზირი ან დიდებული, მაშ რაღა საჭირო იყო ამ ძეგლში ქალაქის ვაჭრის მოსამართლეზე ან სოფლის მამასახლისზე საუბარი? ეს სხვათა შორის; მაგრამ მთავარი ის არის, რომ ბაგრატი კურაპალატის სამართლის წიგნის ფრაგმენტად მიჩნეული სამართლის ნორმა მოსამართლეების შესახებ, საკმაოდ გავრცელებული, მრავალთავის ცნობილი ნორმა ყოფილა; თუკი ჟურულთა სასისხლო სიგელის შემდეგენელს ის თავის ძეგლში მოუტანია, იქნებ, დროის მიხედვით, ეს ძეგლები დაახლოებით ერთ ხანაშია შედგენილი. ეს და ამასთან დაკავშირებით მრავალი საკითხი შესასწავლია¹. ამასთანავე, ი. დოლიძეს მოჰყავს სიმონ მეფის 1593 წლის განჩინება, რომლის ნაწილები იშვიათ მსგავსებას ამჟღავნებს ვახტანგის სამართლის წიგნის კრებულში შესულ ალბულას სამართლის წიგნის შემდეგ მუხლებთან: 105, 124, 125, 127, 129, 130, 132, 133, 134, 136, 138, 141 197².

აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ როგორც ივ. ჯავახიშვილი ვარაუდობდა, 102-ე მუხლის შემდეგი მუხლები სხვადასხვა დროს შედგენილი კანონიკური სამართლის ძეგლებია ან შეიძლება ერთი კანონმდებლის მიერ იყო შედგენილი, მაგრამ შესაძლებელია, მისი ავტორი ბაგრატი კურაპალატი არ იყოს. ამასთანავე, ისიც არის გასათვალისწინებელი, რომ ნაწილი საერო შინაარსის ნორმებია, ხოლო ნაწილი კანონიკური სამართლის. ყველაფერი ეს შესასწავლია.

ალბულას სამართლის წიგნის გაგრძელების საკითხს, რომელიც ვახტანგის სამართლის კრებულშია მოცემული, შეეხო ზ. რატიანი.

ივ. ჯავახიშვილს თავისი ნაშრომის ერთ-ერთი პარაგრაფის სათაური ასე აქვს გაკეთებული: „ვახტანგ VI-ის კოდიკოში ბექა-ალბულას სამართლის წიგნის ბოლოში შეცდომით დართული კანონების შესახებ“³. მაშასადამე, ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ეს კანონები

1. ქართული სამართლის ძეგლები. 1963. გვ. 627.

2. იქვე. გვ. 627-628.

3. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. I. 1928. გვ. 112.

შეცდომით არის მიწერილი აღბუღას კანონებთან. ი. დოლიძე იმეორებს ი. ჯავახიშვილის მიერ მოყვანილ მოსაზრებას და თავის ძხრივ უმატებს იმას, რომ ეს შეცდომა „უნდა მიეწეროს ვახტანგ მეფის საკოდიფიკაციო კომისიას, რომელმაც შეკრიბა იმ დროისათვის შემონახული საკანონმდებლო ძეგლები“. ზ. რატიანის აზრით, ვახტანგის საკანონმდებლო კომისია ავტორიტეტული იყო და მის მუშაობას ნდობით უნდა მოვეყვიდით¹.

მართლაც, ვახტანგის კომისია გარკვეული გეგმით მუშაობდა. გარკვეული მიზნები ჰქონდა დასახული და თავის მოქმედებაში საქმის ღრმა ცოდნასაც ამჟღავნებდა. ამიტომ საყურადღებოა იმის ცოდნა, თუ რით ხელმძღვანელობდა ეს კომისია, როდესაც მთელი ეს დანართი მუხლები აღბუღას კანონმდებლობაში შეჰქონდა; ამით ის ამ დანართ მუხლებს სამცხე-საათაბაგოს კანონმდებლობას უკავშირებდა. შესაძლებელია, კომისია ცდებოდა, მაგრამ მისი გადაწყვეტილება ჩვენს ყურადღებას ამახვილებს იმაზე, რომ ეს საკითხი სერიოზული და ყოველმხრივ შესასწავლია.

ზემოთ აღნიშნულ საკითხს შეეხო ა. კიკვიძე². მან მოიყვანა ივ. ჯავახიშვილისა და ი. დოლიძის გამოთქმული მოსაზრებანი, მაგალითად, ეკლესიის მსახურთა დიდი უფლებების შესახებ, რაც ამ კანონებშია მოცემული, კურაპალატობა და სხვა. ა. კიკვიძის აზრით, ხსენებული კანონების ავტორი უნდა იყოს ბაგრატ I, აშოტის ძე. ბაგრატ აშოტის ძისადმი ამ კანონების მიწერა პირველად ივ. ჯავახიშვილმა წამოაყენა და მანვე უარყო ასეთი შესაძლებლობა. ა. კიკვიძე, ამის დამადასტურებელ ერთ-ერთ ძლიერ საბუთად მიიჩნევს შემდეგს: 102-ე მუხლის მიხედვით, მეორე მეფე ეპისკოპოსია. იგი წერს: „ჩვენთვის აქ საინტერესო ის არის, რომ ეპისკოპოსი მეორე მეფედ არის მიჩნეული და კათალიკოსის ხსენებაც არ არის. ეს გარემოება ცხადად მოწმობს, რომ სამართლის დამდები გაერთიანებული საქართველოს მეფე არ არის და სამართალი ქვეყნის ერთ ნაწილს ეხება“³,

1. ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, 1953, გვ. 42.

2. ზ. რატიანი. საქართველოს სოციალური წესობა XIII-XIV საუკუნეებში, 1970, გვ. 28-29.

3. ა. კიკვიძე. ვის ეკუთვნის ბაგრატ კურაპალატის სამართლის სახელით ცნობილი სამართალი? (მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის XVI-XV საუკუნეებში), 1972, გვ. 223-244.

4. იქვე, გვ. 234.

ამიტომ ამ კანონების ავტორი არის ბაგრატ აშოტის ძეო. ამის გამო შევნიშნავთ, რომ შესხუთის ეკლესიის იერარქი სავსებით გარკვეული პირი იყო, ეს იყო მაწყვერელი, რომლის შესახებ თვითონ ა. კიკვიძე წერს: როდესაც „გუარამ მამფალის თავმჯდომარეობით ქართლის კათალიკოსის დადგენის საქმე ირჩეოდა, მთელი კრება აწყურის ეპისკოპოსს – მაწყვერელს უცდიდა, თუ რას იტყოდა ის, მაშასადამე, მაწყვერელი მაშინ კურაპალატისა თუ მამფალის, ამ მეფეთა შემდეგ პირველი პირი იყო“. მართლაც „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ მიხედვით, მაწყვერელი ასეა დახასიათებული ისმის კითხვა, თუ რატომ არ არის დასახელებული. მაწყვერელი ეპისკოპოსის ნაცვლად? მაშასადამე, კათალიკოსის არ მოხსენიება საბუთად არ გამოდგება და სავსებით მართებულია ივ. ჯავახიშვილი, როცა წერს, რომ „ეპისკოპოსის“ მოხსენიება ძეგლში სწორედ იმის დამადასტურებელია, რომ ხსენებული მუხლები საქართველოს გაერთიანებული პერიოდის მეფეთა-მეფის ნახელავია.

როგორც ვხედავთ, ჯერჯერობით საკმარისი მასალა არ არის იმისათვის, რომ საბოლოოდ გადაჭრილად ჩაითვალოს საკითხი. იმის შესახებ, თუ 99-ე, მე-100, 101-ე, 102-ე მუხლები რომელ ბაგრატ კურაპალატს ეკუთვნის. შეიძლება ვთქვათ, რომ ეს ოთხი მუხლი X საუკუნისაა, როგორც ამას ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობდა, და ორი ბაგრატიონიდან ჩვენ უფრო სავარაუდოდ ბაგრატ IV მიგვაჩნია. რაც შეეხება მომდევნო მუხლებს, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს მუხლები ბაგრატ კურაპალატს არ ეკუთვნის, შედგენილია უფრო გვიან და შესაძლებელია სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა პირის მიერ.

1. იქვე გვ. 237.

2. ივ. ჯავახიშვილი ქართული სამართლის ისტორია. 1928. გვ. 56.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული შედგება შემდეგი ნაწილებისაგან: ვახტანგის სამართლის წიგნი, ებრაული სამართალი, ბერძნული სამართალი, სომხური სამართალი, კათალიკოსთა სამართალი, გიორგი V-ის ძეგლის დადება და აღბუღას სამართალი.

გიორგი V-ის ძეგლის დადება და აღბუღას სამართალი უკვე განვიხილეთ. კათალიკოსთა სამართალს განვიხილავთ საეკლესიო სამართლის ძეგლებთან ერთად.

ვახტანგის სამართლის წიგნი (1704-1709 წწ.)

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის მთავარი და ძირითადი ნაწილი ვახტანგის სამართლის წიგნია, რომლის სათაურია „სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა“.

ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული და მასში შესული საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნი შედგენილ იქნა ვახტანგის ჯანიშნობის დროს, ე.ი. მაშინ, როდესაც ვახტანგი გიორგი XI-ის მაგივრად ქართლს გამგებლობდა. გიორგი მეფე სამართლის წიგნის შესავალში მოხსენიებულია როგორც ქართლის მეფე და ირანის მთავარსარდალი; მაშასადამე, გიორგი XI ჯერ კიდევ ცოცხალია, ის მოკლეს 1709 წელს. ვახტანგი კი ქართლს განაგებდა 1704 წლიდან, ე.ი. 1704-1709 წლებშია შედგენილი ვახტანგის სამართლის წიგნი და წიგნთა კრებულიც.

ვახტანგის სამართლის წიგნის ძირითადი წყარო ქართული ჩვეულებითი სამართალია. საყურადღებოა, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულში შესული სამართლის წიგნები გამოყენებულია საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის წყაროდ. ამ მხრივ ვახტანგის საკოდიფიკაციო კომისიას დიდი სამუშაოები ჩაუტარებია.

ვახტანგის სამართლის წიგნისათვის წყაროდ გამოყენებულია: გიორგი V-ის ძეგლის დადება, აღბუღას სამართალი, კათალიკოსის სამართალი, ბერძნული, ებრაული და სომხური სამართალი. ვახტანგის სამართლის შემდგენელი დასახელებული სამართლის წიგნებიდან იღებს

ამა თუ იმ ინსტიტუტს, და აძლევს მას ამა თუ იმ შინაარს, ფორმას, რომელიც კანონმდებელს თავისი დროისა და ვითარების შესაბამისად მიაჩნია; მაშასადამე, როდესაც ვამბობთ, რომ ესა თუ ის სამართლის წიგნი ვახტანგის სამართლის წიგნის შემდგენელს წყაროდ აქვს გამოყენებული, ეს არ ნიშნავს, რომ მან სიტყვა-სიტყვით გადმოიღო რომელიმე მუხლი; ვახტანგის სამართლის წიგნის შემდგენელი, ძეგლის დადებისა და აღბუღას სამართლის წიგნების გამოყენებისას, ხშირად საქართველოში მიღებულ ჩვეულებითი სამართლის ნორმებს იყენებდა.

ვახტანგის სამართლის წიგნი ერთიანი სისტემით არ არის დაწერილი. 204-ე მუხლის შემდეგ ვხვდებით კანონმდებლის ბოლოსიტყვაობას, ამის შემდეგ მოდის 205-ე მუხლი; მაშასადამე, პირველი ვარიანტი ვახტანგის სამართლის წიგნისა 204-ე მუხლით მთავრდებოდა და დანარჩენი მუხლები შემდეგ არის მიმატებული.

ამ მხრივ საყურადღებოა ბოლოსიტყვაობის შემდეგი ადგილი: თუ „მოიძაგოთ და ინებოთ შეცვლა სამართალთა სხვებრ რათმე, ამას ნუ ჰყოფთ, ნურცა გარყვნით წერილთა ჩვენთა, რომელი აგვეწეროს, არამედ რომელმან უმჯობესი სიბრძნით თვისით ჰპოოს, იგი ჩართვით თვისვე თქმულად, სად ენებოს მუნ დაწეროს და იგიც ეგოს“¹.

ჰქონდა თუ არა მოსამართლეს ან სხვა ვინმეს მეფის სამართლის წიგნში დამატებათა შეტანის უფლება, ეს საკითხი ამჟამად საინტერესო არ არის, რამდენადაც, ვახტანგის სამართლის წიგნის 105-დან 165-მდე თუ 167-მდე მუხლები შედგენილია თვით ვახტანგ VI-ის დროს² და შემდეგში ჩამატებებს უკვე ადგილი აღარ ჰქონია.

205-ე მუხლამდე ვახტანგის სამართლის წიგნი გარკვეულ სისტემაზეა აგებული, საკითხები დალაგებულია გარკვეული პრინციპით, მსგავსი ინსტიტუტები ერთმანეთს მოსდევს. 205-ე მუხლიდან კი კანონების დალაგებას შემთხვევითი ხასიათი აქვს, ადგილი აქვს განმეორებებს და სხვა.

ამასთან დაკავშირებით ისმის საკითხი ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის სავალდებულო ძალის შესახებ. პირველ ყოვლისა, შევჩერდეთ საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნზე.

1. ქართული სამართლის ძეგლები. I. ა. დოლიძის რედ., 1973, გვ. 533.

2. ვახტანგის სამართლის წიგნი, თ. ენუქიძის რედ., 1953, გვ. 20; ქართული სამართლის ძეგლები. I. ა. დოლიძის რედ., 1963, გვ. 663.

შესავალში ვახტანგი მოგვითხრობს, რომ მან სამართლის წიგნი შეადგინა კათალიკოსის, მთავარეპისკოპოსის, მიტროპოლიტ-წინამძღვრისა და დიდებულთა: მუხრანის ბატონის, არაგვის ერისთავის, ქსნის ერისთავის, ორბელიანის, ამილახორის, მდივანბეგის ერასტისა და „სხვათა ყოველთა დარბაზის ერთა“ მონაწილეობით. გარდა ამისა, კანონმდებელი გადმოგვცემს, რომ სამართლის წიგნი შეადგინა „კითხვით ჭკუათმყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთათა, ამგვარად გავაჩინეთ და დავწერეთ, რომელსა მივწვდით და ანუ გონება ჩვენნი სამართლითა მიუდნენ“.

კანონმდებელი მიუთითებს, რომ მოსამართლეებმა ნახონ ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის წიგნები, მერე საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნი, და „რომელიც ენების მოსამართლესა, მით იქმოდეს სამართალსა“¹. ამასთანავე, კანონმდებელი განმარტავს, რომ სამართლის წიგნი მე ასე „არ დამიწერია და არც ვიჩემებ, რომე არა აკლდეს რა, ბევრი ასეთი საჩივრები არის და მოვა, რომე ზოგი ვერ მოვიგონეთ და არც მიწვდების კაცის გონება. ვინც მიხუდეს რასმე და მოიგონოს, ჩაურთოს და ჩასწეროს, კარგსა და მართებულსა იქს“². მაშასადამე, კანონმდებელი გვიხსნის, რომ მოსამართლეს შეუძლია ნახოს სამართლის წიგნის კრებულში შესული წიგნები, შეუდაროს საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნს და რომელიც უნდა ის გამოიყენოს, მაგრამ იქვე განმარტავს, რომ ყველა შემთხვევისათვის, ყველა კაზუსისათვის, ალბათ, ამომწურავად პასუხის გაცემა არც საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნით და არც ამ კრებულში შემავალი სხვა წიგნებით მაინც არ შეიძლება. კანონმდებელმა კარგად იცის, რომ კაზუსები ამოუწურავია, ე.ი. ყველა კაზუსის გათვალისწინება შეუძლებელია და ამიტომ ვინც მიხვდეს, თვითონ შეადგინოს შესაფერისი მუხლი, ამით ის კარგს საქმეს გააკეთებსო. კანონმდებელმა პრაქტიკული ცხოვრებიდან კარგად იცის, რომ ცხოვრებისეული კაზუსები მრავალფეროვანია, ყველა მათი გათვალისწინება შეუძლებელია, ამიტომ უშვებს იგი ჩამატებების შესაძლე-

1. ქართული სამართლის ძეგლები, I. გვ. 478; სამართალი ვახტანგ მეექვსისა ი. დიდიძის რედ., 1981. გვ. 175.

2. ქართული სამართლის ძეგლები, I. ი. დიდიძის რედ., 1963. გვ. 479.

3. იქვე.

4. იქვე.

ბლობას. ამასთანავე, ჩვეულებითი სამართალი იყო ვახტანგის სამართლის წიგნის ძირითადი წყარო, იმიტომ მოიწვია კანონმდებელმა „ჭკვიანი“ და „მოხუცებული“ კაცები. კანონმდებელს სურს რაც შეიძლება ფართოდ გამოიყენოს ჩვეულებითი სამართალი, რადგანაც ასეთ შემთხვევაში კაზუსები შედარებით უფრო ფართოდ იქნებოდა გათვალისწინებული. ამ საკითხს კანონმდებელი 204-ე მუხლის შემდეგ ჩართულ განმარტებაშიც უბრუნდება. იგი მიმართავს საზოგადოების ყველა ფენის წარმომადგენელს (გარდა მშრომელისა): კათალიკოსს, ეპისკოპოსებს, მიტროპოლიტებს, წინამძღვრებსა და მღვდელთ, საეროთა წარმომადგენლებს: მომავალ მეფეებს, ახლანდელ და მომავალ უფლისწულთ, დიდებულთ, თავადებს, აზნაურებსა და „ყოველთა მყოფთ“ ქართლის სამეფოში, რომ სამართლის წიგნები მათთვის შეადგინა დიდი მონღომებისა და შრომის შედეგად¹. კანონმდებელი ამბობს, რომ „მრავლით გამოძიებით“, ე.ი. საკითხის მრავალმხრივ შესწავლით, საეკლესიო და საერო პირებთან შეთანხმებით, გამოვიძიეთ საკუთრივ ჩვენი სამართლის წიგნი, აგრეთვე სხვა სამეფო წიგნებიც „მოვიძიეთ“ და გადმოვთარგმნეთ, ორი წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა ამ თარგმანებზე მუშაობა².

კანონმდებელი ებრაული, ბერძნული და სომხური სამართლის წიგნების შესახებ, რომლებიც გადმოათარგმნინა და შეიტანა სამართლის წიგნთა კრებულში, ამბობს: „ქართველთა წესნი და ქცევანი სხვა რამე არს და არა მიჰგავს სხვათა ქუეყანისა რიგთა და ქცეულებათა“, ამიტომ უცხო ქვეყნების სამართლის წიგნები, რომლებიც შევიტანეთ კრებულში, „უფრო ჩვენდა უკმარ არს“³. მაშასადამე, კანონმდებლის აზრით, საქართველოს წეს-ჩვეულება თავისებურია, ის განსხვავებულია სხვა ქვეყნების წეს-ჩვეულებებისაგან, საქართველოს საზოგადოებრივი წყობილება სხვაა, „სხვა არს დიდებული და თავადი, სხვა არს სისხლი“ და სხვა⁴. ამ განსხვავებულობის გამო, წერს კანონმდებელი, უცხო ქვეყნის სამართლის წიგნები „უფრო უხმარ არს“; ე.ი. ნაკლებად გამოსადეგია, ვიდრე საკუთრივ ჩემ მიერ შედგენილი სამართლის წიგნიო.

1. ქართული სამართლის ძეგლები, I, ი. დოლიძის რედ., 1963, გვ. 532.

2. იქვე

3. იქვე

4. ქართული სამართლის ძეგლები, I, ი. დოლიძის რედ., 1963, გვ. 532.

კანონმდებელი მიმართავს „ბრძენსა და გულისხმიერს მსაჯულსა და მოსამართლეს“, რომელიც უქრთამოდ და მიუკერძოებლად არჩევს სასამართლო საქმეებს: შეიძლება მსაჯულმა შეიძულოს ჩემი წიგნი, ე.ი. არ მიიჩნიოს მისი გამოყენება შესაძლებლად და მოინდომოს ამ წიგნის შეცვლა, ამას ნუ გააკეთებს, ჩემს წიგნს ნუ შეცვლის, ხოლო რომელმაც ჩემი წიგნი ამა თუ იმ მუხლზე „უმჯობესი სიბრძნით თვისით კპოვოს, იგი ჩართვით თვისვე თქმულად, სად ენებოს მუნ დაწეროს და იგიც ეგოს“¹, ე.ი. თუ მოსამართლემ ნახოს, რომ ჩემი სამართლის წიგნი არ მოიხმარება იმ საქმის გადასაწყვეტად, რომელსაც ის არჩევს, მაშინ ახალი ნორმა შეადგინოს და ჩაურთოს ჩემს სამართლის წიგნს, მაგრამ ისე, რომ ჩემი სამართლის წიგნი უცვლელად დატოვოსო.

რაც შეეხება ეროვნული სამართლის წიგნებს – გიორგი V-ის სამართალს, აღბუღასა და კათალიკოსთ სამართლის წიგნებს – მათთან შედარებით, ვახტანგის სამართლის წიგნს ის უპირატესობა აქვს, რომ პირველები დროის მიხედვით წინა პერიოდებს განეკუთვნებიან; მაშინ როდესაც ვახტანგის სამართლის წიგნი იმ დროისათვის არის სამოქმედოდ განკუთვნილი, რომელ დროსაც იგი შეადგინეს, ხოლო ძველი დროის კანონები, როგორც წესი, ახალ დროს არ შეესაბამება. სწორედ ამიტომაც ადგენენ დრო და დრო სამართლის წიგნებს². როგორც ვხედავთ, კანონმდებელი კრებულის სხვადასხვა ადგილას ერთსა და იმავეს ამტკიცებს, რომ სამოქმედოდ ვახტანგის სამართლის წიგნია უფრო შესაფერისიო.

როდესაც ჩვენ საუბარი გვაქვს ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის სავალდებულო ძალის საკითხის შესახებ, აღვნიშნავთ, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნს სხვა სამართლის წიგნებთან შედარებით უპირატესობა ჰქონდა. რაში გამოიხატებოდა ეს უპირატესობა? იმ შემთხვევაში, თუ განსახილველი კაზუსის შესახებ საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნში მოიპოვებოდა სათანადო პასუხი, მაშინ მოიხმარებოდა მხოლოდ ვახტანგის სამართლის წიგნი. სხვაგვარად ვახტანგის სამართლის წიგნის უპირატესობა კრებულის სხვა წიგნებთან შედარებით, არ შეიძლება აიხსნას. მაშასადამე,

1. იქვე გვ. 532-533.

2. იქვე გვ. 101.

მთლიანად აღებულ კრებულს სამოქმედო ძალა აქვს, მაგრამ საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნს გარდა, სხვა სამართლის წიგნებს, რომლებიც კრებულშია, სუბსიდიარული, დამატებითი მნიშვნელობა აქვს და მოსამართლე ამ სამართლის წიგნებს მაშინ მიმართავს, როცა სათანადო ნორმას ვახტანგის სამართლის წიგნში ვერ იპოვის.

პროფ. ი. დოლიძე არ იზიარებს ჩვენს მოსაზრებას ამ საკითხის შესახებ და საბუთად მოჰყავს ის, რომ ხსენებული სამართლის წიგნებიდან და აგრეთვე უცხოეთის სამართლის წიგნებიდან (ებრაული, ბერძნული და სომხური) მრავალი რამ შეტანილია ვახტანგის სამართლის წიგნში¹.

მიგვაჩნია, რომ ის, რაც ვახტანგის სამართლის წიგნშია შესული, აღბუღას სამართლიდან იქნება ის, თუ სხვა სამართლის წიგნიდან, საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნის განუყოფელი ნაწილია. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს მოსეს, ბერძნული, სომხური და ძველი ქართული სამართლის წიგნები იმ სახით, როგორც ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულშია შესული. ამ წიგნების შესახებ უნდა ვთქვათ, რომ რომ მათი მოქმედების ძალა შეზღუდულია, პირობითია და ეს პირობითობა, დამატებითი ხასიათი თვით კანონმდებლის მიერ არის ხაზგასმული.

პროფ. ი. დოლიძის აზრით, ვახტანგის სამართლის წიგნისა და სამართლის წიგნთა კრებულის შესახებ ჩვენი მოსაზრებანი წინააღმდეგობას შეიცავენ², ამ საკითხშიც ი. დოლიძის მოსაზრება მცდარია, მოვიყვანოთ დასაბუთება.

ვწერდით, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნის მოქმედების ძალა დამოკიდებული იყო მეფის ხელისუფლების, ცენტრალური ხელისუფლების ძლიერება-სისუსტეზე³. თვითონ კანონმდებელი გამოთქვამს სურვილს, რომ მისი კანონები ზედმიწევნით სრულდებოდეს; იგი წერს, რომ სამართლის წიგნთა კრებული „მდივანბეგისაგან დაბეჭდილი, სალაროში ებარებოდეს“ და სასამართლო პროცესის დროს „ამ წიგნს გამოიტანდნენ და მდივანბეგი გახსნიდეს. მდივანს წინ ედვას და კითხულობდეს“, ხოლო განაჩენ-გადაწყვეტილების გამოტანის

1. ქართული სამართლის ძეგლები, I. ი. დოლიძის რედ., 1963. გვ. 653-655.

2. იქვე, გვ. 640.

3. ივ. სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, 1952. გვ. 86.

დროს „ამ წიგნის რომლისაც სამართლიდამ დაიწეროს, განაჩენშიაც ასე ჩასწერდნენ“ კანონთა კრებულის რომელი სამართლის, რომელი „თავიდან ეს სამართალი გავაჩინეთო“ (მუხ. 205)¹, მაგრამ არა ჩანს, რომ პრაქტიკაში ეს ასე ხორციელდებოდა, სასამართლო პროცესის შემცველ ძეგლებში გვხვდება მითითება ვახტანგის სამართალზე ან ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის რომელიმე წიგნზე, მაგრამ ზოგადად და არა იმ ფორმით, როგორც ამის შესახებ კანონმდებელი 205-ე მუხლში აღნიშნავს. ბევრ შემთხვევაში ვახტანგის სამართლის წიგნზე ან კრებულის რომელიმე მუხლზე კი არა, საერთოდ კრებულზე, ან საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნზე მითითებაც არ არის. თვითონ ვახტანგ VI თავის გადაწყვეტილებებში, როდესაც ის სასამართლო საქმეს არჩევს, არ მიუთითებს მის მიერ შედგენილ სამართლის წიგნზე.

ის გარემოება, რომ მეფის ხელისუფლება სუსტი იყო, მეფის მიერ გამოცემულ კანონებს სავალდებულო ძალას აცლიდა, ასუსტებდა მის მოქმედებას.

უნდა აღინიშნოს, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნი ძირითადად კომპოზიციის სისტემაზეა აგებული. მასში სამართლის საჯარო საწყისზე აგებული სასჯელის სახეები ნაკლებადაა მოცემული, ამასთანავე, ვახტანგის სამართლის წიგნში ზოგჯერ აღწერილია დანაშაულის შემადგენლობა სანქციის გარეშე².

ვახტანგის სამართლის წიგნში, როგორც აღვნიშნეთ, თავად წერს კანონმდებელი მსაჯულის მისამართით, რომ თუ ჩემს მიერ შედგენილ სამართალს მოიძულებთ, უარყოფთ, არ მოიხმართ მას, მოისურვებთ მის შეცვლას, რომელსაც „უმჯობესად“ მიიჩნევთ, ჩაურთეთ, ჩაუმატეთ, სადაც გნებავთ იქ „დაწერეთ“, ოღონდ ჩემს დაწერილს ნუ ამოაგდებთო³. ამიტომ ვწერდით, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის სავალდებულო ძალა პირობითია.

ვახტანგი, რომელმაც კანონები შეადგინა, ქართლის მეფე იყო, ამიტომ მის კანონებს სავალდებულო ძალა, მეფის ხელისუფლების

1. ივ. სურგულაძე საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, 1952, გვ. 85.

2. იქვე გვ. 86.

3. იქვე.

4. ქართული სამართლის ძეგლები, II, ი. დოლიძის რედ., 1963, გვ. 532-533.

მიხედვით. მხოლოდ ქართლში ჰქონდა. ამავე დროს ვახტანგის სამართლის წიგნსა და ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულს იყენებდნენ, ე.ი. ეს კანონები მოქმედებაში იყო, საქართველოს სხვადასხვა სამეფო – სამთავროებში: კახეთში, იმერეთში, გურიასა და სამეგრელოში.

ქართლისათვის რომ ეს კანონები სავალდებულო ხასიათს ატარებდა, ამის თავდები ის უნდა ყოფილიყო, რომ კანონმდებელი ქართლის მეფე იყო, მაგრამ იმერეთსა ან გურიაზე ვახტანგის იურისდიქცია არ ვრცელდებოდა და თუ მაინც ვახტანგის სამართლის წიგნი მთელ საქართველოში მოქმედებდა, ამის მიზეზი ის იყო, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნი ქართულ ჩვეულებათა საფუძველზე იყო შედგენილი. ამავე დროს, საქართველოს სხვა კუთხეების მეფეებსა და მთავრებს არ მიუციათ ვახტანგის სამართლისათვის სავალდებულო ძალა, ეს არაფრით არ მტკიცდება. ამ კუთხეებში ვახტანგის სამართლის მოქმედებას კიდევ უფრო პირობითი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე ქართლში.

აღვნიშნეთ, რომ საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნი შედგენილია, როგორც კანონმდებელი წერს, ძველი ჩვეულებების შესწავლის საფუძველზე. ვახტანგის სამართლის წიგნის ზოგიერთი ნაწილი, სამართლის განვითარების თვალსაზრისით, ჩამორჩენილობის დაღს ატარებს. კერძოდ ეს შეეხება ორდაღს, როგორც სასამართლოს მტკიცების საშუალებას. სამართლის წიგნის მეექვსე მუხლში საუბარია „საქართველოს რიგსა და სამართალზე“, ასეთად სამართლის წიგნი ასახელებს ექვს საშუალებას: 1) ფიცს, 2) შანთს, 3) მღუღარეს, 4) ხმაღს, 5) მოწმესა და 6) ცოდვის მოკიდებას. მოწმე ყველა განვითარებული ქვეყნის სასამართლო პროცესის დამახასიათებელი ელემენტია, ხოლო დანარჩენი საშუალება დამახასიათებელია სამართლის განვითარების დაბალი საფეხურისათვის.